

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 123 2002

I distribution:

Swedish Science Press

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Stina Hansson, Lisbeth Larsson

Lund: Erik Hedling, Eva Hættner Aurelius, Per Rydén

Stockholm: Ingemar Algulin, Anders Cullhed, Boel Westin

Uppsala: Bengt Landgren, Torsten Pettersson, Johan Svedjedal

Redaktörer: Anna Williams (uppsatser) och Conny Svensson (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av
Vetenskapsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 Uppsala. Uppsatserna granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall inlämnas i form av utskrift och efter antagning även på diskett i något av ordbehandlingsprogrammen Word for Windows eller Word Perfect. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 1 juni 2003 och för recensioner 1 september 2003.

Från och med denna årgång av *Samlaren* erhåller uppsatsförfattarna ett digitalt underlag för särtryck. Det består av uppsatsen i form av en pdf-fil, lagrad på en diskett.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

ISBN 91-87666-20-0

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Elanders Gotab, Stockholm 2003

satsen i antologin "De lärdas bibliotek" ställer Stenström själv en fråga om de böcker vi läser: "Är det egentligen vi som väljer de böcker och författare som kommer att betyda mycket i vårt liv? Eller är det kanske snarare alldeles tvärtom, böckerna som väljer oss?" (a. a., s. 294). Frågan kan tydligen med minst samma rätt ställas om de böcker vi skriver. Den stenströmska bibliografin kan kanske i någon mån bidra till ett individuellt svar.

Stig Strömholm

Joakim Garff, *SAK Søren Aabye Kierkegaard. En biografi*. Gads Forlag. Köpenhamn 2000.

Trots alla dödförklaringar blomstrar biografien som litteraturvetenskaplig genre. I Danmark har landets störste tänkare och vid sidan av Holberg och H. C. Andersen främste diktare nu fått en 738 sidor diger levnadsteckning som överträffar allt vad Georg Brandes, Johannes Hohlenberg och Torsten Bohlin tidigare åstadkommit på området. Dess författare heter Joakim Garff. Han är lektor och teologie licentiat, född 1960 och sedan 1994 anställd vid Søren Kierkegaard Forskningscenteret i Köpenhamn. Garff har varit medredaktör för Kierkegaardforskningens tidskrift *Kierkegaardiana* från 1989 till 1999 och fungerat som ordförande i Søren Kierkegaard Selskabet från 1992 till 1999. Han har tidigare bl. a. utgivit *Den Søvnløse. Kierkegaard læst æstetisk/biografisk* (1995) och har även varit medförfattare till verk som *Kierkegaards æstetik* (1995) och *Skriftbilleder. Søren Kierkegaards journaler, notesbøger, hæfter, ark, lapper og strimler* (1996). Centralt placerad i kierkegaardforskningens högberg, har Garff haft bekväm tillgång till hela det väldiga källmaterialet liksom till den relevanta sekundärlitteraturen, och som den tränade kierkegaardforskare han är, tycks han ha utnyttjat situationen maximalt. Troligtvis har han skrivit den definitiva biografien över Søren Kierkegaard. I varje fall lär det för lång tid framöver komma att bli svårt att åstadkomma något på samma område som ställer denna bok i skuggan.

Garff arbetar som god historiker med källkritiken som främsta redskap och med en positivistisk respekt för fakta, som numera inte tillhör vanligheterna i humanistisk vetenskap. Hans huvudambition har varit att dementera den vanliga uppfattningen, att privatpersonen Kierkegaard

skulle utgöra endast ett ovidkommande bihang till ett genialt författarskap. Som bekant var detta en föreställning som Kierkegaard själv gärna omhuldade och gav spridning åt och som efter honom otaliga forskare och andra kierkegaardskribenter mer eller mindre okritiskt övertagit, ibland under hänvisning till diverse modebetonade teorier om att litteratur är en sak och liv en helt annan. Den sortens modevisdom ger Garff inte mycket för, vilket alls inte betyder att han underskattar svårigheterna att etablera säkra samband mellan liv och dikt. Också på en annan punkt uppsäger förf. både sin magister och den efterföljande kierkegaardforskningen all tro och lydnad. Kierkegaard själv ville gärna ge sken av att leva och verka som "hin enkelte", som ett genialt unikum utanför eller på trots av det omgivande samhället och samtiden. Och eftersom Kierkegaard själv kan sägas ha varit den förste kierkegaardforskaren och en mycket inflytelserik sådan, har de efterföljande kommentatorerna – inte minst de filosofiska, teologiska, litteratur- och idéhistoriska – visat en benägenhet att också på denna punkt följa honom i spåren. Man har till den grad koncentrerat sig på tolkningen av de utgivna skrifterna, att dessa nära nog kommit att sväva i ett lufttomt rum, ovanför eller utanför allt vad 1800-talspolitik, tidsanda, ekonomi och intellektuell miljö heter. Garff har föresatt sig att störa den sortens abstrakta intellektuella övningar genom att fortlöpande kontextualisera huvudpersonen, hans verk och förhävanden.

Det betyder, att framställningen meddelar en exempellöst bred och levande tidsskildring av den stad, de miljöer och de mentala förhållanden, i vilka Kierkegaard levde och verkade. Den läsare som vill lära känna Köpenhamn och dess intellektuella liv på 1840-talet blir sannernigen inte lottlös. Ett iögonfallande resultat av uppläggningsen har blivit, att förf. sökt avheroisera den store diktarfilosofen. Garff framställer Kierkegaard som åtminstone något mer ordinär – alltigenom ordinär blir denna unika personlighet naturligtvis aldrig! – och mer tidstypisk än man tidigare varit van vid. Genomgående märker man en strävan att ta ner Kierkegaard på jorden, att behandla honom med kritisk distans och ibland lätt vanvördigt. Det är en besvärlig och intressant fråga, om man tycker att Kierkegaard tål denna banalisering till vanlig vardagsmänniska utan att vidkännas kvalitetsförluster. Men som omväxling med alla de stammande och andäk-

tiga helgonförklaringar, varav kierkegaardforskningen tidigare varit så full, känns angreppssättet i varje fall uppfrikskande.

Den långt drivna utförligheten torde utgöra bokens största svaghet och äventyrar åtminstone överblicken. Det finns knappast en frisör-räkning eller restaurangnota som undgått Garffs spanande forskaröga. Och när Kierkegaard ligger på sitt yttersta, noteras varje patientens hostning och vattenkastningsbesvär med en exakthet som skulle pryda vilken sjukhusjournal som helst. Sådant kan fresta på läsarens tålmod men har naturligtvis sin bakgrund i att förf. velat behandla sitt ämne så grundligt som möjligt. För att åstadkomma önskad konkretion och tidsfärg frammanas talrika vittnen inte bara inom utan också utanför Kierkegaards närmaste krets av anförvanter och umgängesvänner. Det räcker i princip med att vederbörande någon enda gång umgåtts med den store eller på avstånd skymtat honom för att de bevarade vittnesbörden skall registreras och analyseras. En anledning till det monumentala formatet eller en följd därav har blivit, att förf. ofta låter sin huvudperson mer eller mindre försvinna ut ur blickfältet. Så sker t. ex. när förf. skildrar J. L. Heibergs salong och dess bestämmande inflytande i Köpenhamns estetiska liv på 1840-talet eller när han ägnar ett helt kapitel åt måltavlan för Kierkegaards komplicerade hatkärlek biskop Jakob Peter Mynster, med ingående redovisning av den berömde prelatens barndomsmiljö, bildningsgång, familjeliv, skrifter och karriär. Men beväpnar man sig med tålmod, blir behållningen stor och relevansen tydlig. Både Heiberg och Mynster betydde onekligen mycket i Kierkegaards liv och utveckling.

Om Kierkegaards *Papirer* skriver Garff på ett ställe träffande, att de saknar all strängare innehållslig organisation. Här berättas allting huller om buller, löst och fast allt efter ögonblickets ingivelse, och berörs det allra mesta från fiskarkärringarna som säljer räkor på torget till inkarnationsdogmen. Det kan inte hjälpas, att Garffs egen biografi ibland ger ett liknande intryck. Den kryssar sig fram genom en ocean av fakta och ögonblicksbilder och pendlar, ibland ganska oförmedlat, mellan det elementära "hemma hos"-reportaget och synnerligen djuplodande och djupsinniga analyser av Kierkegaards skrifter liksom av hans teologiska beläsenhet och filosofiska orientering. Frånsett att kapitelindelningen följer en strängt kronologisk ordning,

ger detta åt framställningen ett drag av älskvärd oförutsebarhet. När man vänder blad i den jättelika volymen, vet man aldrig riktigt vad som skall hända. Men om trådarna ibland kan vara en smula svåra att följa, hindrar det inte att boken som helhet ändå är mycket upplysande och underhållande. Om författarens förkrossande lärdom och behärskning av sitt material finns nästan bara gott att säga. Stilen är mestadels nykter men går ibland upp i retoriskt högvär, varvid den omisskännligt danska ironin och akademikerjargongen tar ut sin rätt. Om förf. t. ex. råkar stöta på dumheter av det flummigt psykoanalytiska, floskulöst feministiska eller mer famlande teologiska slaget, lägger han inte fingrarna emellan. Mitt i all noggrann källkritisk vägning av dokumentens vittnesbörd drar sig heller inte Garff för att berätta anekdoter, förutsatt att läsaren därmed får sig ett gott skratt. Det ger åt helheten en konversant och munter karaktär, som påminner oss om att den litteraturvetenskapliga levnadsteckningen i Danmark följer andra och ledigare lagar än i Sverige. Joakim Garff tar förvisso sin forskning på allvar. Men det sker med en klackspark som anger, att allting här i världen är relativt och att ingenting i världen är så heligt, att det inte förtjänar att lättas upp med ett leende. Mycket av bokens charm ligger just i detta.

Det panorama som lämnas av Kierkegaards Köpenhamn är påfallande detaljskarp och levande. Som bekant älskade Søren Kierkegaard den danska huvudstaden, som han ansåg vara "stor nok til at være en større By, lille nok, at der ingen Torvepriis er paa Mennesker". Dess geografi behärskade han utan och innan. Vid några tillfällen lämnade han visserligen hemorten. Bl. a. företog han fyra resor till det dåtida Europas intellektuella huvudstad Berlin och begagnade sig på resorna dit av samtidens nyuppfunna samfärdsmedel: järnvägen. Särskilt det första Berlinbesöket 1841 blev viktigt. Vid Humboldtuniversitetet hörde han både Henrik Steffens och Friedrich Schelling föreläsa. Det är inte uteslutet, att han kan ha suttit i samma hörsal som Karl Marx och lyssnat till Schellings sövande föreläsningar över ämnet "Philosophie der Offenbarung", detta vid en tidpunkt då de första manuskripten till *Enten-Eller* just började ta form. Som 22-åring avlade Kierkegaard också ett kortvarigt besök i Sverige, varvid han besökte Kullen i Skåne och Krappereups Slott – för att

aldrig någonsin mer ha lust att återvända! Och naturligtvis hände det 1840, att han tog färjan över till Jylland för att uppsöka den lilla orten Sædding, där hans far som ung fåraherde stigit upp på en kulle och förbannat Gud, något som i Kierkegaards senare levnad och självförståelse kom att spela en stor roll. Slutligen företog han med jämna mellanrum kortare utflykter på Sjælland, vilket skedde med hastiga dagsresor med kusk och "wienervogn", mestadels för att inta dräpliga måltider med gott vin på värdshusen eller för att försjunka i romantiska natursvärmerier.

Men på det stora hela taget lämnade Kierkegaard lika ogärna sitt Köpenhamn som Kant lämnade Königsberg. Köpenhamn var en stad som ännu delvis låg i spillror efter 1795 års brand, och där engelsmännens bombningar år 1807 ödelagt flera centrala bostadskvarter, inte minst i omgivningarna kring Kongens Nytorv. Omgiven av sina vallar och vallgravar, stängde den natetid sina portar – Øster-, Nørre-, Vester- og Amagerport – för landsortsbefolkningen. Bara på bestämda tider fick bönderna passera in för att avyttra sina varor, mjöl, gryn, potatis, smör, kött och brännvin, på marknaderna. I den mån någon misskötte sig, tillsåg en vaktstyrka på 85 man ur poliskåren att vederbörande piskades in på bara kroppen – det strängare straffet brännmärkning hade nyligen avskaffats. Stadens befolkning hade ökat sex gånger sedan Christian IV:s regering på 1600-talet och uppgick 1845 till drygt 125 000 människor. Befolkningstillväxten liksom den bristande hygien gjorde stan till en veritabel bakteriebomb, med latrinet ofta väl-lande direkt ut i grundvattnet. Men så utbröt också med jämna mellanrum svåra kolera-epidemier, en av de värsta år 1853, då av det Allmänna sjukhusets 1 200 patienter inte mindre än 538 avled inom loppet av fem veckor. Döden tycks ha varit allestädes närvarande. För perioden 1840–44 beräknas genomsnittsåldern för män ha varit endast 34 år och för kvinnor 38. Kierkegaard uppnådde, med sådana mått mätt, en förhållandevis hög ålder genom att gå hädan först som 42-åring.

I denna stad älskade den peripatetiskt kringvandrande filosofen och gatuoriginalet Kierkegaard att blanda sig med folkmängden. I författarskapet skymtar bokstavligen alla stadsdelar. Om man så önskar, kan de alla räknas upp i alfabetisk ordning, alltifrån Amagerbro till

Østerport. Det finns dokument som antyder, att enstöringen Kierkegaard särskilt gärna uppehöll sig bland tjänstefolk, enkla arbetare och straffångar. Kanske skedde det i första hand i rent studiesyfte, för att lära sig och vid behov kunna härma deras dialekt och språkvanor. Men i förlängningen skymtar också, framhåller Garff, ett slags paradoxalt demokratiskt sinnelag, som likväl knappast kommer som någon total överraskning för den som läst *Kjerlighedens Gjerninger*. Kierkegaard var under huvuddelen av sitt liv förvisso intelligensaristokrat och konservativ, för att inte säga reaktionär. För enväldet talade han sig varm, och för allt som smakade revolution, förändring eller för den delen folkvälde hade han i regel bara ovilja till övers. Men när han öste sin galla över medmänniskorna, skedde det i första hand över ståndsbröder och jämlikar eller uppåt. Nedåt, gentemot det enkla och obildade folket, var han däremot påfallande ömsint och omtänksam. Ett av de intressantare inslagen i Garffs levnadsteckning ägnas just Kierkegaards politiska utveckling. Någon gång omkring 1850 tycks en ståndpunktsförskjutning ha inträffat i hans föreställningsvärld (Garff, s. 613–617). Under möjligt inflytande från en socialistisk författare vid namn Frederik Dreier och under läsningen av A. G. Rudelbachs skrifter om statskyrkan och proletariatet – Rudelbach gjorde gällande, att statskyrkan befördrar en fattig underklass – graviterar Kierkegaard nu i riktning mot vad förf. tillåter sig kalla kristen socialism. Att kyrkans kristendomsförkunnelse faktiskt kan cementera ett socialt förtryck, blir nu en föreställning som skymtar allt tydligare i författarskapet. I Kierkegaards egen teologi blir kristendomen samtidigt i allt högre grad de fattigas och förtrycktas religion. Behovet att dela brödet lika betonas nu såsom viktigare än blott och bart kristen välgörenhet.

Garff understryker starkt, att Kierkegaard var kommen ur en rik familj. Hans fader "hosekræmmeren" Michael Kierkegaard var en av Danmarks förmögaste män, som i den svåra konjunkturnedgången i samband med Napoleonkrigen förstått att placera sina tillgångar i stabila stenhus kring Købmagergade, Peter Hvitfeldtsstræde, Kalveboderne, Skt. Pedersstræde, Knabrostræde och Helsingørgade. Hans egendom undgick därmed att förhärjas av 1795 års brand. Och sin förmögenhet i övrigt placerade köpman Kierkegaard skickligt i kungliga obligationer, varmed han undgick den devalvering

som eljest drabbade den danska kronan i samband med den nationella katastrofen 1814, då landet förlorade överhögheten över Norge och 248 köpenhamnsfirmor tvangs i konkurs. Hur den begåvade klädeshandlaren genom hårt arbete och egen skicklighet lyckats uppnå en sådan ställning, efter att i ungdomen som fattig bondpojke ha kommit till Köpenhamn med två tomma händer, bildar onekligen ett slags kapitalismens sannsaga. Michael Kierkegaard var så solid, att han kunde lämna affärlivet redan vid 40 års ålder, återstoden av sitt liv tillbragte han som välbeställd rentier.

Av relationerna till denne mäktige och märkliga fader växer det fram en hel biografi mitt inne i biografien. Jag har fäst mig vid att Garff – fastän eljest sällan böjd att hänge sig åt spekulationer i psykoanalytisk riktning – betonar ett intressant faktum: hur Kierkegaard med åren alltmer projicerade bilden av den stränge fadern på sin egen gudsbild. Kierkegaards bekännelseskrift *Synspunktet för min Forfattervirksomhed* blir, konstaterar han, ”*gefundenes Fressen* for enhver freudiansk *Feinschmecker*, hvem Kierkegaard lægger diagnosen direkte i munden ved at beskrive sit 'Guds-Forhold' som sit ulykkelige Livs eneste lykkelige 'Kjerligheds-Historie'” (s. 481 f.) Fadern var i Søren Kierkegaards första ungdom, åtminstone om man får tro hans egna uttalanden, något av hans Gud. Med tiden blir återigen (s. 491 f.) hans Gud inte bara en far i största allmänhet utan mer specifikt alltmer snarlik pappa Michael, obegripligt sträng, grym, svåråtkomlig och godtycklig men i sin hårdhet samtidigt kärlekens inkarnation. Sällan har jag läst en kierkegaardbok, där denna sammantvining skickligare frilagts och diskuterats.

Michael förlorade sin första hustru 1796. Innan sorgeåret gått ut, hade han lägrat sin tjänstekvinna Ane. Enligt tidens sed ansåg han sig tvungen att gifta sig med henne, när hon väntade barn. Sju barn kom till världen, av vilka endast två överlevde, Peter Christian som gjorde en lysande karriär och slutade som biskop i Aalborg samt sladdbarnet Søren. Av brödernas många uppsplitande konflikter med fadern och inte minst den ständiga och stigande rivaliteten mellan dem inbördes får man många ömsom pinsamma, ömsom roande ögonblicksbilder. När storebror Peter Christian varken under Corsarstriden eller kyrkostriden sedan tog lillebrors parti utan tvärtom vände sig mot ho-

nom, upphörde helt och hållet de kärliga förbindelserna mellan bröderna Kierkegaard. Att biskopen dessutom lutade åt grundtvigianism och fann sig väl till rätta i den danska statskyrkan, förlät honom Søren egentligen aldrig. Ännu på dödsbädden visade han sin djupa animositet. Om modern Ane, som tycks ha varit en varmhjärtad kvinna, vet man återigen mindre. Men en rörande detalj är säkerställd: uppenbarligen var hon så litet skrivkunnig, att hon inte ens kunde skriva sitt eget namn. Hennes namnteckningar är förda av annan hand.

Søren tycks ha varit flitig och framgångsrik på skolbänken, om också inte lika framstående som skolljuset Peter Christian. Att han var väl hemmastadd i de klassiska språken, har vi naturligtvis vetat länge (jfr t. ex. min avskedsföreläsning om ”Kierkegaard, Geijer och universitetet”, tryckt i *Samlaren* 1993). Men Garff belyser saken utförligare. Vid Borgerdydskolen, där skoldagen normalt varade från klockan 9 på morgonen till 7 på kvällen, gick Søren som 16-åring upp i latin i studentexamen. Kursen i detta ämne omfattade hela 11000 vers och 1250 sidor prosa. I grekiska var kursomfånget något mindre men likvärdigt, 10000 vers och mer än 300 sidor prosa – plus Johannesevangeliet. I hebreiska bestod pensum av 1. Mosebok samt 15 kapitel av 2. Mosebok. Tyska lade skolan särskilt stor vikt vid, och tyska blev det moderna språk som Kierkegaard läste och skrev nära nog obehindrat. Med bara två veckotimmar på schemat blev det däremot si och så med franskan, och engelska förekom över huvud taget inte på skolschemat. Det betyder, att Kierkegaard läste både Pascal och Shakespeare – om den sistnämnde har han ju skrivit flera lysande essäer! – i endast tysk översättning. Redan som 23-åring vandrade han i väg till Reitzels bokhandel och köpte Goethes samlade skrifter i 55 band. I hans senare ansenliga privatbibliotek, omfattande ungefär 2000 band, dominerar stort litteraturen på latin, grekiska och tyska. Av svensk skönlitteratur ägde han endast Bellmans skrifter.

Mycket tyder på att Søren i det längsta ville undandra sig faderns distinkta önskan, att han skulle bli teolog. I ett försök att slå sig lös från fadersauktoriteten på allvar, flyttade han hemifrån och försökte 1837 leva ett vilt Sturm- und Drangliv, så vilt han nu vågade och förmådde med sin skröpliga lekamen, sin sneda höft och ryggskada. Om de bordellbesök, som så många

forskare gjort ett stort nummer av, uttalar sig Garff likväl återhållsamt och kritiskt. ”Henholder man sig til kildematerialet, er der ikke meget kød på bordelhistorien”, heter det (s. 94). Att glädjeflickorna i Köpenhamns centrum eljest utövade sin lockelse på många, är tydligt. T. o. m. majestätet självt, Fredrik VI, avlade där med befolkningens goda minne sina regelbundna besök om söndageftermiddagarna. Däremot är det tydligt, att den nyblivne teologen på ett enda år lyckades med bedriften att slösa bort ungefär en professorslön och nesligen tvangs krypa till korset och tugga fadern om ekonomisk undsättning. Först i och med faderns död 1838 blev det full fart på studierna, vilka så småningom ledde fram till en färdig magisterexamen med höga betyg och den originella, ehuru på många sätt självsvåldiga magisteravhandlingen om Sokrates och begreppet ironi. Huruvida den berömda s. k. ”stora jordbävningen” sedan verkligen utlöstes av faderns död eller har andra orsaker, framställs däremot av Garff som betydligt mera ovisst. Möjligheten finns, anser han (s. 118 ff.), att krisen kan ha hamnat fel i Kierkegaards kronologi, till följd av att den förste utgivaren av *Papirerne* H. P. Barford klippte och klistrade i manuskripten så oförsiktigt.

Vad som frapperar i Garffs biografi är inte minst betoningen av att Kierkegaard så länge tvekade om levnadsbana och att han över huvud taget hade svårt att bestämma sig. Valets store filosof tycks i privatlivet ha varit notoriskt obeslutsam, något som onekligen blir dubbelt ironiskt, när man betänker att överensstämmelsen mellan liv och lära bildar en av kardinalpunkterna i hans existensfilosofi och där utgör kriteriet på ett autentiskt liv. Garff konstaterar på ett ställe just detta, när han på s. 287 i förbigående talar om Kierkegaards ”fråmhævelse af valgets nødvendighed og hans egen permanente vægelsindethed”. Och konsten att själv tillämpa vad han kallade ”reduplikation”, alltså att i levande liv omsätta sina övertygelser, lärde han egentligen aldrig. Det hindrar förstås inte ett ögonblick att han utvecklade sina läror om valets ångest och vikten av överensstämmelse mellan liv och lära med ett storslaget allvar som överträffar det allra mesta i nordisk vitterhet. Med ett stänk av vällust punkterar Garff också vissa av de kanoniska texterna i kierkegaardstudiet. Den berömda Gilleleje-an-teckningen från 1835 med de klassiska orden om hur han vill ”finde en Sandhed, som er Sandhed

for mig, at finde den Idee, for hvilken jeg vil leve og døe” förblir kanske, det medger förf., en genombrottstext i nivå med Luthers och Augustinus’ liknande dokument. Och naturligtvis förblir den samtidigt en av den moderna existentiellismens viktiga stamtexter. Men det skadar inte, menar Garff (s. 50 ff.), att bli påmind om att anteckningen fortsätter med rätt banala reflexioner rörande huruvida den unge mannen skall ägna sitt fortsatta liv åt att läsa rättsvetenskap, naturvetenskap eller rentav bli skådespelare. Här, menar förf., finns en lek med framtida möjligheter, som avslöjar att dagsboksanteckningen kanske främst är tänkt som en föga förpliktande fiktiv lek, ett novellförsök snarare än som en blödande bekännelse.

Det är ofrånkomligt att efter sådana avslöjanden Kierkegaard framstår som mindre storlagen än man tidigare sett honom, mer problematisk som människa, kanske också något mer ordinär än gåtfullt avvikande. I skildringen av Kierkegaards första försök på skönlitteraturens område förstärks samma intryck. När den unge Kierkegaard går till rätta med storheter som J. L. Heiberg (i bagatellen *Striden mellem den gamle og den nye Sæbekielder* 1837) eller H. C. Andersen (i *Afen endnu Levendes Papirer* 1838), framträder en skribent som är mycket mån om sin karriär och angelägen att väcka offentlig uppmärksamhet, småaktig och lättstött när han inte lyckas främja sin egen sak, ofta hänsynslös och provokativt osaklig i sin ironiska pennföring och allt annat än ädel. I konsten att härma andras stil och överhuvud i imitationskonsten framträder särskilt tydligt giftblåsan Kierkegaards egenart. Det blir knappast en tilltalande bild av Kierkegaard som Garff därmed tillhandahåller. Hållningslös, modfallen och depressiv, velig och obeslutsam, exempellöst spirituellt och suveränt begåvad men också elak, småaktig och lättsärad, ungefär sådan framstår Kierkegaard i bokens första hälft.

Detta utesluter alls inte, att man redan här börjar kunna urskilja ett slags enhetlighet i hans utveckling. När Kierkegaard inte vinner den framgång han hoppats på i J. L. Heibergs salong eller hos Heibergs protegéer eller när Heiberg inte skriver tillräckligt uppskattande om *Enten-eller*, vaknar hans misstänksamhet mot dennes förfinade och oengagerade esteticism och indirekt därmed också mot hegelianismen. Och med detta är snöbollen satt i rullning. Genom impulser från skilda håll – Garff lyfter särskilt

fram Poul Martin Møller som en impulsgivare bakom Kierkegaards speciella form av ironi – vinner Kierkegaard allt säkrare behärskning av de språkliga uttrycksmedlen, samtidigt som han cementerar sin egen filosofiska bas. Tre år efter *Enten-Eller*, vid tiden för *Afsluttende uvidensabelig Efterskrift* (1846), är fälttåget mot Hegel i full gång, och mycket riktigt består Heiberg boken ingen recension alls. Detta blir droppen som kommer bägaren att rinna över. Kierkegaard uppfattar den store augurens tystnad som en utsökt nedrighet och börjar nu hata Heiberg på allvar. Ur detta hat härleder Garff – sambandet tycks mig evident – ursprunget till Kierkegaards diatriber mot bildningslivet i allmänhet, t. ex. den (inte minst hos Heiberg vanliga) Goetheinspirerade tron, att livsuppgiften består i att utbilda en estetiskt-harmonisk personlighet. En alldeles annan vision har börjat ansätta Kierkegaard, nämligen en religiös sådan. Och enligt den är personligheten räddningslöst förlorad utan den kristna trons ankarfäste. I belysningen av hur Kierkegaard i t. ex. *Frygt og Bæven* spränger bildningsromanens matris (s. 319) gör Garff, tycks det mig, särskilt fina iakttagelser och framhäver, hur det för Kierkegaard nu ter sig viktigare att ”vara gripen” än att ”begripa”. Lidelse, inte lidelsefrihet har hunnit bli hans honnörsword.

Utmärkande för Garffs framställning är, att han överlag söker analysera källvärdet i sina dokument och i en upplysande pro et contra-diskussion ofta underkänner den tidigare forskningens resultat eller reducerar tidigare framlagda hypoteser till obevisbara spekulationer. Denna fortgående prövning av vad tidigare forskning utträttat ger boken dess puls och vitalitet. Men mot denna bakgrund är det överraskande och en smula besvärande, att Garff själv inte undgår att spekulera förhållandevis fritt och fantasifullt ibland. Särskilt påtagligt blir detta, när förf. försöker inläsa en biografisk bakgrund i vissa fiktionstexter. Nog för att ”Skyldig? – Ikke Skyldig?”-partiet i *Stadier paa Livets Vei* (s. 303 ff.) måste ha en självbiografisk klangbotten. Men det förefaller mig, som om Garff överanstränger historien med den uppslagna förlovningen med Regine till det allra yttersta. Förf. erkänner själv överdrifterna och vidgår, att han inte står på riktigt fast mark: ”Han (Kd) digter hen over kendsgerningerne – og frister dermed ogsaa læseren til at digte videre.” (s. 303) Ännu mer av frihands-

teckning påträffar man i kommentaren (s. 302 f.) till de s. k. inskottsstyckena i samma roman (”En Spedalsks Selvbetrægtning”, ”Salomos Drøm”, ”Nebudkadnezar”), där diverse ogrundade förmodanden om hur Kierkegaard kan tänkas ha reagerat på sin fars eventuella syfilisskräck alternerar med ett ymnigt spekulativt psykologiserande som knappast står i samklang med Garffs eljest skeptiska forskarhållning. Det är symptomatiskt, att förf. i sådana lägen gärna svävar på målet angående huruvida de litterära texterna alls skall anses äga självbiografisk bakgrund eller inte: ”At ville slutte ligefremt fra fortællingens enkelte led til konkrete episoder /i Kierkegaards liv, min anm./ er derfor lige så naivt som at ville negligere enhver forbindelse” (s. 311), heter det. Om det är i sådana oavgjorda resultat, som en biografisk undersökning utmynnar, försvinner rätt mycket av den biografiska metodens existensberättigande.

Jag har antytt, att Garff då och då går till rätta med tidigare forskare men ibland också understryker och utbygger deras resultat. Slående är, att han inte alls godtar den av Kierkegaard själv knäsatta och av många kierkegaardforskare vidareförda tesen, att han skulle ha förtjänat föga eller rentav förlorat pengar på sitt författarskap. Påfallande ofta har det sagts, att Kierkegaard skulle ha bekostat sitt skriftställereri med egna medel, kort sagt levat ”Aar efter Aar for egen Regning”. Så förhåller det sig inte, fastslår Garff (s. 452 ff.), som noggrant gått igenom Kierkegaards förlagskontakter och kontrakt liksom hela hans privatekonomi, husförsäljningar, aktieplaceringar etc. Resultatet av genomgången blir, att Kierkegaard haft jämna om också inte lysande inkomster på försäljningen av sina böcker. Och om ekonomin sedan ändå vacklade och ingenting av den stora förmögenheten (arvet på 31 335 danska riksdaler eller med tillägget av diverse intäkter på hus- och bokförsäljningar 45 035 riksdaler) återstod vid hans död 1855, har detta helt enkelt sin orsak i att han levat på exceptionellt stor fot. För att komma ”i produktivt tillstånd”, tillät sig Kierkegaard att äta och dricka gott, klä sig väl med stor garderob och hyra dyra bostäder. Räkningarna från restauranger, hattmakare, modehandlare, skomakare, bokhandlare, bokbindare och frisörer talar härvidlag sitt tydliga språk. Dessutom var Kierkegaard medlem i ett flertal föreningar och betalade regelbundet årsavgiften till exempelvis ”Selskabet til

Havedyrkningens Fremme”, ”Musikforeningen” och – tro det eller ej! – ”Den qvindelige Forening af 1843”.

Men hur ställer sig Garff till den tidigare av Leif Bork och Heidi Hansen framlagda hypotesen, att Kierkegaard skulle ha lidit av temporalepilepsi? Förf. noterar, att ordet epilepsi visserligen aldrig förekommer i Kierkegaards dagbok, men att det finns indicier som pekar mot att temporalepilepsi (den speciella form av epilepsi som utlöses från tinningloberna) ändå kan ha förelegat (s. 400–404). Kierkegaard tycks, enligt flera bevarade vittnesmål, ibland ha fallit omkull på golvet i krampartade spasmer och varit angelägen att dölja anfallen, vilka han skämdes över. Och det finns andra, kanske mer talande vittnesbörd. Hans läkare Oluf Lundt Bang skrev en gång en *Haandbog i Therapien*, där han förklarar epilepsi vara en obotlig sjukdom. Men som dämpande och fördröjande medicin förordade Bang en rad medikamenter, bl. a. ”Rad. Valerianæ i stor Dosis”. När Kierkegaard strax före sin död 1855 föll omkull på gatan och infördes till Det Kongelige Frederiks Hospital, bad han om att bli undersökt. Vad påträffades i hans kropp om inte just ”Rad. Valerianæ”? Även om slutgiltiga bevis saknas, tycks epilepsihypotesen alltså ha mycket som talar för sig. Den uppslagna förlovningen med Regine Olsen skulle då ha sin förklaring i att han helt enkelt inte vågade eller ville gifta sig. Dansk lag förbjöd nämligen epileptiker att ingå äktenskap, eftersom man fruktade att sjukdomen skulle gå i arv. Om ”den hemliga pålen i köttet” ägt en sådan bakgrund, utesluter detta naturligtvis ingalunda, att Kierkegaard ändå tolkade offret av Regine i religiösa kategorier. ”Styrelsen” tvang honom att avstå från den älskade, så att han desto mer helhjärtat kunde ägna sig åt det författarskap, som var hans egentliga lidelse och hans mission i världen. Grymheten i hans behandling av den unga flicka som älskade honom så djupt består, även sedan man fått tillgång till den medicinska nyckeln, det sticker Garff inte under stol med. Det gör också storheten i skildringen av Abrahams offerande av Isak i *Frygt og Bæven*, den bok som tydligast, vid sidan av ”Skyldig? – Ikke Skyldig?”-avsnittet i *Stadier paa Livets Vei*, vittnar om hur nära liv och dikt följs åt i Kierkegaards författarskap.

I betoningen av hur Kierkegaard först och sist förblir estetikern-fantasimänniskan och hur han anpassade nästan allting i sitt liv för att befördra

eller åtminstone inte skada den egna kreativiteten, anlägger Garff ett synsätt som jag aldrig tidigare sett lika tydligt och konsekvent utfört i kierkegaardlitteraturen. Överhuvud har denna biografi, skriven av en teolog, sin stora litteraturhistoriska relevans i det envisa fasthållandet vid att Kierkegaard var och förblev diktare, vad han sedan än företog sig. Den jakt som så ofta och länge bedrivits på ”den egentlige Kierkegaard” förvisar Garff till skamvrån, genom att påvisa och utförligt dokumentera, hur Kierkegaard ständigt ”litterariserar”, så snart han griper efter pennan. Det sker också i beskrivningarna av det mest personliga och privata. Med fantasiens hjälp tillrättaläger Kierkegaard skeendet, så att hans redogörelser blir verbalt effektiva och uttrycksfulla, även när detta leder till att han hamnar i ett ganska fritt förhållande till sanningen och till den bakomliggande verkligheten. Inte ens i *Papirer*, d. v. s. de personliga dagboksanteckningarna, kan man ta för givet, att han skildrar ”hur det faktiskt var”. När man som Garff kontrollerat faktabakgrunden, sådan den framgår av externa, d. v. s. av Kierkegaard själv oberoende källor, blir det alldeles tydligt, att han skarvar, diktar, lägger till och drar ifrån, för att uppnå maximal litterär effekt, också i de förment öppenhjärtiga, personliga bekännelserna. Kanske ingick detta rentav i en medveten strategi för att föra eftervärlden bakom ljuset och den kommande forskningen på villospår? ”I jagten på den egentlige Kierkegaard overser man som oftest, at mystifikation, maskering og fiktion er konstitutive træk i hans selvfremstilling og for så vidt netop bidrager til at fremvise den ’egentlige’ Kierkegaard”, skriver Garff med en fyndigt dubbeltydig formulering. (s. 91)

Ett annat viktigt ledmotiv i Garffs bok är, att Kierkegaard påfallande ofta överreagerade, att han blåste upp detaljer till huvudsaker och över huvud taget förlorade sinnet för alla proportioner, när han befann sig i strid. I den ingående redogörelsen för Corsar-striden 1846, då Kierkegaard kom att förlöjligas i den politiska veckotidningen Corsaren, ifrågasätter Garff om inte den systematiska förföljelse Kierkegaard ansåg sig utsatt för av Corsar-”koteriet” egentligen bara var en fri uppfinning i diktarfilosofens egen, upphettade fantasi. Det gav honom likväl förvändning för att inleda det stora fälttåget mot samtidens press, något som – lika ironiskt! – uppenbarligen inte rörde kretsen kring Corsar-ut-

givaren Meir Aron Goldschmidt i ryggen. På motsvarande sätt reduceras kyrkostriden i stort sett till ett enda stort missförstånd, när man som Garff gått igenom akterna i målet. Kierkegaard sökte sak med den mäktige teologiprofessorn, sedermera biskopen Martensen, när denne kallat den avlidne ärkebiskopen Mynster för ett sanningsvittne, blåste upp felanvändningen av ett enda litet (i evangelietexten visserligen viktig) grekiskt ord (martyr) till att bli en huvudsak, och skaffade sig därmed anledning att blåsa i den stora basunen, inleda stormanfallet mot den danska kyrkan och hela statskyrkosystemet. ”Det er åbenlyst, att Martensen i alt dette blot er anledning, ikke årsag til angrebet.” (s. 633)

Den bild av Kierkegaard som ges i Garffs bok blir sammansatt och mångfacetterad. Søren Kierkegaard som vardagsvarelse ter sig inte helt tilltalande, men boken andas likafullt djup respekt för och sympati med den geniale 42-åring som 1855 gick ur tiden, efter att ha lämnat efter sig vad han själv kallade ”en litteratur i den danska litteraturen”. Kanske bekräftar boken på sitt sätt bara den litteraturhistoriska grundregel som säger, att ett storslaget verk ingalunda måste ha ett storslaget liv som bakgrund och inspirationskälla. För att så övertygande ha påvisat sprickorna i den geniala graniten förtjänar Joakim Garff alla kierkegaardläsares tacksamma beundran. Med sin intelligenta kunskapsredovisning och sina många konsekvensrika resultat kommer boken med all säkerhet att bli ett standardverk i kierkegaardlitteraturen. Boken har, när detta skrivs, också hunnit översättas till svenska av Hans Dalén och utgivits på bokförlaget Nya Doxa.

Thure Stenström

Poetiska världar. 33 studier tillägnade Bengt Landgren. Brutus Östlings Bokförlag Symposion. Stockholm & Stehag 2002.

Nu har också Bengt Landgren fått sin festskrift. Det är väl förtjänt. Han har hunnit med mer än de flesta under sina karriärer i Lund, Örebro, Åbo och framför allt Uppsala och där visat sig ha oanade talanger också som administratör. En uthålligare prefekt sågs sällan och ingen sakkunnigare sakkunnig heller. Hur hinner han, suckade man redan på den tiden hans skrifter stod i kö. Med åren har hans självkritik blivit onödigt

stor, hur sympatisk den än är i vår självbasunerande tid.

Hans egen produktion är alltså stor och nu får den utomstående för första gången en ordentlig överblick över den, eftersom man klokt nog också gett hans bibliografi eller snarare den del av den som rör produktionen i form av böcker och tidskriftsbidrag. Men det finns ett och annat han ännu inte gjort. Trots att han ägnat en så stor del av sin gärning åt lyriken har han väl inte samlat sina kortare analyser i en egen volym. Nu har hans elever tagit initiativ till en sådan och fått med sig en del av hans många vänner på det företaget. Det talar väl om både dem och festföremålet att så många underordnat sig detta helhetsgrepp. Minst tre generationer av forskare har ställt upp. Man lär så länge man har elever och Bengt Landgren har många. Och det är några av dem – Håkan Möller, Otto Fischer, Michael Gustavsson, Paula Henrikson, Patrik Mehrens och Per Stam – har den här gången hållit i skaftet.

Innanför den vackert röda pärmen blickar först festföremålet emot oss på ett sätt som dementerar den gullbergska maningen om att ta bort fotografierna. Han tittar milt men uppfordrande på oss, och senilsnöret i glasögonen är nästan det enda som visar att åren gått. Utan att han själv den här gången hållit i pennan har han, som framgår av explicita referenser och implicita blinkningar, inspirerat till inte så lite av dessa texter om texter. Det är som om det varit hans egen postilla. Och om inte en massa om hade varit hade han nog kunnat passera som prost på Öland eller varför inte som biskop i Kalmar, den enda stad i Sverige med domkyrka men utan hög kyrklig dignitär efter det att stiftet upphörde ett kvartssekel innan Bengt föddes.

Och även om Bengt föddes i ett lärarhem är associationen till predikosamlingen inte fullt så vild som man kunde tro. Våra utläggningar över texter har en viss släktskap med en äldre generations predikningar. Och Landgren som numera skriver vårt ämnes historia vet bättre än vi andra hur många prästsöner som i en eller två generationer av ämnesutveckling stod för det litteraturhistoriska rusthållet.

Men predikotonen är numera bortlagd i utläggningarna över dagens texter. Det får man här ytterligare styrkt. Att öppet föra till torgs ett budskap skulle i detta lärda sällskap vara som att svära i kyrkan. Men personlig vågar man vara, någon gång till och med privat. Det tycks tillta